

АДАПЕЛЯТЫЎНЫЯ АЙКОНІМЫ ЛУКОМСКОЙ ВОЛАСЦІ. ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Д. Г. Марчанка

*Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава, Маскоўскі праспект, 33,
210038, г. Віцебск, Беларусь, email: adarja.marcanka@yandex.by*

У артыкуле прааналізаваны лексіка-семантычныя асаблівасці ўтварэння апапелятыўных айконімаў Лукомскай воласці (1910 год), ажыццёўлена параўнанне з сучасным станам моўнага ландшафту рэгіёна. Увага надаецца заканамернасцям найменавання прасторы пад уплывам геаграфічных, сацыяльных і гаспадарчых умоў утварэння населеных пунктаў.

Ключавыя словы: айканімія; айконім; Лукомская воласць; апелятыў.

АПЕЛЛЯТИВНЫЕ ИКОНИМЫ ЛУКОМСКОЙ ВОЛОСТИ. ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Д. Г. Марченко

*Витебский государственный университет имени П. М. Машерова,
Московский проспект, 33, 210038, Витебск, Беларусь,
email: adarja.marcanka@yandex.by*

В статье анализируются лексико-семантические особенности формирования апеллятивных иконимов Лукомской волости (1910 г.) и проводится сравнение с современным состоянием языкового ландшафта региона. Уделяется внимание закономерностям наименования пространства под влиянием географических и социально-экономических условий формирования поселений.

Ключевые слова: иконимия; иконим; Лукомская волость; апеллятив.

ADOPPELATIVE ICONYMS OF THE LUKOMLY REGION. HISTORY AND PRESENTITY

D. G. Marchanka

*Vitebsk State University named after P.M. Masherov, Moscow Avenue, 33,
210038, Vitebsk, Belarus, email: adarja.marcanka@yandex.by*

The article analyzes the lexical and semantic features of the formation of appellative icononyms of the Lukoml region (1910), compares them with the current state of the linguistic landscape of the region. Attention is paid to the regularity of naming space under

the influence of geographical, social and economic conditions of the formation of settlements.

Keywords: icononymy; icon; Lukoml region; appellative.

Даследаванне моўнага ландшафу розных рэгіёнаў краіны дае магчымасць прасачыць традыцыі найменавання паселішчаў у адпаведнасці з сацыяльнымі, этнічнымі і геаграфічнымі ўмовамі жыцця народа. Назвы населеных пунктаў (**айконімы**) – адны з найлепшых крыніц для разумення ўласцівых беларусам лексіка-семантычных заканамернасцей акрэслівання прасторы.

Варта адзначыць, што тэрытарыяльны падзел Беларусі не быў аднастайным. Землям Расійскай імперыі, у склад якой да 1917 г. уваходзіла зона рассялення беларусаў, было ўласцівае адміністрацыйнае дзяленне: губерня – павет – воласць.

Аб’ектам нашай навуковай работы з’яўляюцца айконімы Лукомскай воласці Сенненскага павета (на 1910 год) і сучасны стан айканіміі гэтага рэгіёна (частка тэрыторыі Лепельскага і Чашніцкага раёнаў).

У выданні Магілёўскага губернскага статыстычнага камітэта «Спісок населенных мѣсть Могилевской губерніи» адзначаецца, што ў склад рэгіёна ўваходзіць 120 паселішчаў, з якіх «сель – 6, деревень – 48, мѣстечекъ – 2, застѣнковъ – 15, имѣній – 9, фольварковъ – 28, выселковъ – 3, околиць – 3, сторожекъ – 4, усадебъ – 1, мельницъ – 1» [5, с. 174–176].

Са ста дваццаці айконімаў 46% назваў паходзіла ад антрапонімаў, 43% – ад апелятываў і 11% – ад гідронімаў. На цяперашні момант на гэтай тэрыторыі захавалася шэсцьдзесят дзевяць населеных пунктаў, моўная разнастайнасць якіх набліжана да стану на пачатак ХХ стагоддзя – 56%, 38% і 6% айконімаў адпаведнага паходжання.

Прадметам нашага даследавання з’яўляюцца лексіка-семантычныя групы адапелятыўных назваў краю ў дынаміцы на працягу стагоддзя.

Падчас аналізу найменняў населеных пунктаў было выяўлена, што найбольш пашыраныя **айконімы–арыенціры**, утвораныя прэфіксальным ці прэфіксальна–суфіксальным спосабам ад апелятываў са значэннем іншых аб’ектаў (*пераважна геаграфічных*) паводле наступных мадэляў:

1) **За-** + **-је:** вёска Закур’е – ад *кур’я* ‘пакінутае ракой русла’ [3, с. 131], вёска Застарыне – ад *старына* ‘месца, дзе раней быў населены пункт’ [8, с. 180], сяло Забор’е-1 і сяло Забор’е-2 (зараз вёска Забор’е) – ад *бор* ‘стары густы сасновы лес, які расце на высокім месцы’ [6], фальварак Заполле Старое і фальварак Заполле Новае (абодва айконімы не захаваліся) – ад *поле* ‘абшар зямлі, прызначаны, прыгодны для ворыва’ [6];

2) **Пры-** + **-je:** вёска Прыдвор’е – ад *двор* ‘панская сядзіба, фальварак’ [8, с. 58];

3) **За-** + **апелятыў:** вёска Загліннікі ад апелятыва *гліннік* са значэннем ‘гліністая мясцовасць’;

4) **Пад-** + **апелятыў:** фальварак Падгай (не захаваўся) – ад *гай* ‘невялікі лес, звычайна лісцёвы’ [6], фальварак Падсосны (назва не захавалася, а за населеным пунктам пазней замацаваўся адантрапанімны айконім Кісялі) – ад апелятыва са зборным значэннем *сосны* ‘сасновы лес’;

Ландшафтныя айконімы прадстаўлены не толькі назвамі–арыенцірамі, але і паселішчамі, у аснове якіх ляжаць найменні **лясных масіваў:**

Дуброва > вёска Дуброва, фальварак Дуброва, вёска Дуброўка (зараз множналікавы айконім Дуброўкі);

Бор > аколца Бор (не захавалася).

Акрамя прыроднай разнастайнасці, тэрыторыя Лукомскай воласці характарызавалася адметным **рэльефам**, які ствараўся за кошт Лукомскага ўзвышша, якое цягнецца па ўсёй заходняй мяжы даследаванага намі рэгіёна. Гэтая асаблівасць не магла не зафіксавацца ў назвах паселішчаў: фальварак Маскоўская Гара, засценак Горы (не захаваўся).

Рэльеф і ўласцівасці зямлі наўпрост уплывалі на выбар месца для пасялення, таму ў айконімах натуральным чынам замацоўваліся такія характэрныя адзнакі. Вёска Лыскі паходзіць ад апелятыва са значэннем ‘пустыя ўчасткі зямлі на месцы зведзенага лесу’ [3, с. 215], фальварак Корчышча (паселішча не захавалася) паўстаў на месцы выкарчаванага з мэтай пашырэння ворнай зямлі лесу, фальварак Навінкі, як мяркуюць даследчыкі Ганна Міхайлаўна Мезенка і Ігар Лявонавіч Капылоў, паходзіць ад апелятыва са значэннем новараспрацаваных зямельных участкаў [1, с. 31].

Пры падрабязным аналізе з назвай фальварка Вярцёлка (не захаваўся) паўсталі заканамерныя цяжкасці з прычыны неадпаведнасці фіксавання гэтага айконіма ў афіцыйных звестках па воласці і назвай, якая замацавана на картах рэгіёна, – Верацёлка. З дапамогай супастаўлення з наяўным айканімічным матэрыялам па Віцебшчыне (населеныя пункты Верацеі на Шаркаўшчыне, Докшыччыне і Пастаўшчыне, вёска Верацея на Аршаншчыне), можам меркаваць: найбольш верагодна, што форма Вярцёлка была ўведзена ў рускамоўныя даведнікі ў памылковай фанетычнай апрацоўцы. Такім чынам была згублена тапааснова *верацея* ‘узгорак, узвышша сярод балота, часцей парослае арэшнікам’, ‘падрыхтаванае пад поле месца’ [8, с. 33].

Даследаванаму рэгіёну характэрна шчыльная сетка водных каналаў, што абумовіла як утварэнне айконімаў адгідранімнага тыпу, так і

адзінкавы выпадак наймення (зніклы засценак Уточча на рацэ Старобінка), у аснову якога лёг апелятыў *уток* ‘месца, дзе адна рака ўпадае ў другую’.

Такім чынам, ландшафтныя айконімы ў 1910 годзе складалі 47% ад усіх адапелятыўных назваў, а на цяперашні момант такія найменні з ліку захаваных складаюць 50%. Гэтай з’яве даследчыца Марына Васільеўна Галамідава дае наступнае тлумачэнне: «У працэсе моўнага абазначэння ландшафтнай прасторы яднаюцца канцэптэуальная карціна свету і моўная» [2, с. 141].

Разам з прыроднымі асаблівасцямі краю, якія абумоўлівалі называнне паселішчаў, істотную пашыранасць маюць айконімы, якія ўзыходзяць да апелятываў са значэннем важных для насельніцтва **сельскагаспадарчых пабудоў** ці іншых **узведзеных аб’ектаў**: вёска Стаішча, фальварак Стайкі (абедзьве назвы не захаваліся) паходзяць ад асновы *стая* ‘невялікая група дамоў, пабудаваных падчас драблення сем’яў’ [3, с. 359], фальварак Валоўня і засценак Валоўня (не захаваліся) – ад асновы са значэнне ‘хлеў для валоў’ [6]. Назва вёскі Рудніца, у розных вырынтах уласцівая ўсёй айканімнай сістэме Беларусі [7, с. 47–48], паходзіць ад паняцця *рудніца* ‘невялікае прадпрыемства, дзе выплаўлялі жалеза з руды’ [3, с. 327–328].

Асаблівасці размяшчэння населеных пунктаў у **прасторы** далі падставы для наймення засценкаў Кругліца ад асновы *круг*, Ветчына (не захаваліся) ад асновы *ветка*.

Асобнай увагі патрабуюць айконімы, у аснову якіх леглі назвы **тыпаў паселішчаў**. Зніклая вёска Слабодка ўзыходзіць да апелятыва *слабада* ці *слабода*. Васіль Васілевіч Шур адзначае: «У дарэвалюцыйныя часы даволі пашыраным тыпам пасяленняў на Беларусі і асабліва на Украіне, Расіі, апрача вёсак, сёл, хутароў, фальваркаў, мястэчак, засценкаў, былі слабоды. Гэта былі спецыфічныя пасяленні, характэрныя для нашай радзімы ў асноўным да XVIII ст., жыхары якіх вызваліліся ад розных дзяржаўных або феадальных павіннасцей (падаткаў)» [7, с. 133–134]. Пазней такі тып паселішчаў знік, а назва перайшла ў агульны назоўнік, які і стаў асновай для ўтварэння шматлікіх Слабод і Слабодак найперш на тэрыторыі усходняй Беларусі.

Яшчэ адной гістарычна абумоўленай асаблівасцю называння мясцовасці з’яўляецца ўтварэнне айконімаў ад **этнонімаў** – **назваў народнасцей і этнічных супольнасцей**. Геапалітычнае становішча Беларусі на працягу ўсёй гісторыі натуральным чынам прадугледжвала суіснаванне прадстаўнікоў розных этнасаў на адной тэрыторыі, што і стала падставой утварэння на тэрыторыі Лукомскай воласці айконімаў, якія ўзыходзяць да апелятываў *лях* ‘паляк’ (зараз вёска Ляхавічы, у 1910-

ым годзе – вёска Ляхавічы-1, вёска Ляхавічы-2, маёнтак Ляхавічы Вялікія, фальварак Ляхавічы Малыя, засценак Ляхавічы Малыя) і *маскоўшчына* ў значэнні ‘расіянін’ або ‘старавер’ (зніклы фальварак Маскоўшчына). Даследчык этнатапонімаў Аляксандр Фёдаравіч Рогалеў называе наступныя прычыны ўзнікнення такога кшталту найменняў: «Аселы лад жыцця пэўнага насельніцтва, выяўленая этнічная самасвядомасць, суседства і кантакты з насельніцтвам іншай этнічнай прыналежнасці, наяўнасць рысаў, якія вылучаюць даную групу насельніцтва са знешняй этнічнай большасці і праяўляюцца ў асаблівасцях адзення, мовы, духоўнай культуры, веравызнанне» [4, с. 7].

Называнне месца паводле **насельнікаў** знайшло адлюстраванне ў найменні засценка Сябры (не захаваўся), фальварка Зямцы, які ўзыходзіць да апелятыва *зямец* ‘пчаляр’ [6]. фальваркаў Папоўка-1 і Папоўка-2 (зараз вёска Папоўкі), якія маюць у сваёй аснове паняцце са значэннем ‘зямля, угоддзі, якія належалі царкве, папу і прытчу’ [8, с. 135].

Робячы высновы, зазначым, што сучасны моўны ландшафт даследаванай намі мясцовасці (26 назваў) захоўвае сваю адметнасць і разнастайнасць, асноўныя тыпы паходжання айконімаў. Разам з тым, зніклыя назвы паселішчаў (25 адзінак) дазваляюць больш поўна даследаваць **прыродна–геаграфічны** (засценак *Уточча*, засценак *Горы*, фальварак *Падгай*), **гаспадарчы** (засценак *Валоўня*, фальварак *Зямцы*), **сацыяльны** (вёска *Слабодка*), **этнічны** (фальварак *Маскоўшчына*) бакі жыцця насельніцтва Лукомскай воласці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гісторыя беларускай зямлі ва ўласных імёнах: па слядах Дзён пісьменства: манаграфія / Г. М. Мезенка, І. Л. Капылоў. Віцебск : ВДУ, 2015. 139 с.
2. *Голомидова, М. В.* Искусственная номинация в русской ономастике. Екатеринбург : Урал. гос. ун-т, 1998. 232 с. С. 141
3. *Жучкевич, В. А.* Краткий топонимический словарь Белоруссии. Минск : Изд-во БГУ, 1974. 447 с.
4. *Рогалев, А. Ф.* Этнотопонимия Беларуси (на фоне этнической истории). Гомель, 1993. 168 с.
5. Список населенных мест Могилевской губернии / Под. ред. Г. П. Пожарова. Могилев губ. : Могилев. губ. стат. ком., 1910. СХХV, 250 с., 4 л. портр.; 33.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 5. Кн. 1. С-У / [Рэд. Тома М. Р. Суднік]. Мн.: Бел. Сав. Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1982. 663 с.
7. *Шур, В. В.* Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка: дапаможнік для настаўнікаў / Васіль Шур. Мінск : Мастацкая літаратура, 1998. 237, [2] с.
8. *Яшкін, І. Я.* Беларускія географічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія. Мінск : Навука і тэхніка, 1971. 256 с.